

ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Ανάκτορο βρίσκεται βόρεια της αρχαίας πόλης, κτίστηκε στον μεσαίο από τους τρεις λόφους, που δεσπόζουν της ελληνιστικής πόλης, σε μία ιδανική θέση με θέα προς την πεδιάδα, μακριά από τα έλη της λίμνης Λουδίας, η οποία σχηματιζόταν από τους δύο ποταμούς, τον Αξιό και τον Αλιάκμονα.

Η αρχική φάση του Ανακτόρου, τοποθετείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και συνδέεται σαφώς με τη μεταφορά της πρωτεύουσας από τον Αρχέλαο. Απέιχε 1.250 μ. από το βόρειο τείχος της κλασικής πόλης, ενώ στα χρόνια του Κασσάνδρου, όταν η πόλη επεκτάθηκε προς τα βόρεια, οι τελευταίες κατοικίες απείχαν από αυτό 370 μ. Ανάμεσα στην πόλη και στο ανάκτορο υπήρχαν άλση και κήποι.

Ο λόφος του Ανακτόρου (**Φωτ. 1–3**) έχει απότομες πλαγιές στα ανατολικά και στα δυτικά, ενώ στα νότια και στα βόρεια ομαλές προσβάσεις. Μάλιστα στη βόρεια πλευρά έχει εντοπιστεί σε μήκος 500 μ. ισχυρό τείχος με τάφρο, το οποίο διέθετε πύργους με μεταπύργιο διάστημα 33μ. Σε απόσταση 70 μ. ανατολικά του Ανακτόρου αποκαλύφθηκε μια μνημειακή πύλη – πύργος (*Βασίλειος κάραβος* μήκους 17,5 μ. και πλάτους 14μ.) με τρεις διαδοχικές εισόδους, στη μεσαία από τις οποίες υπήρχε μεγάλη δίφυλλη θύρα. Ο βασιλιάς από την πύλη αυτή είχε άμεση έξοδο και είσοδο στο Ανάκτορο και σύμφωνα με τα ανασκαφικά στοιχεία το τείχος και η πύλη χρονολογούνται στα χρόνια του Κασσάνδρου.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Οι ανασκαφές στην ακρόπολη, στη θέση όπου εντοπίστηκαν τα θεμέλια του Μακεδονικού Ανακτόρου ξεκίνησαν το 1957 υπό τον καθηγητή Χαράλαμπο Μακαρόνα και διήρκεσαν έως το 1962. Οι ανασκαφικές έρευνες ξανάρχισαν το 1981 υπό τη διεύθυνση της Εφόρου Αρχαιοτήτων, Μαρίας Σιγανίδου και υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, καί διήρκεσαν έως το 1988. Από το 1994 και εξής η ανασκαφή διενεργείται από τον αρχαιολόγο Δρ. Παύλο Χρυσοστόμου.

ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Το ανακτορικό συγκρότημα απλώνεται σε μια τεράστια έκταση και είναι μεγαλύτερο, σχεδόν πενταπλάσιο συγκριτικά με εκείνο της πόλης των Αιγών (**Φωτ. 4 – 5**). Αποτελείται από πέντε κτιριακές ενότητες, καθεμιά από τις οποίες αποτελείται από δύο ή περισσότερα κτίρια, κτισμένα λόγω των υψομετρικών διαφορών του λόφου σε κλιμακούμενα ανδхра από βόρεια προς τα νότια και από το κέντρο προς τα ανατολικά και τα δυτικά. Οι ενότητες αυτές των κτιρίων, στις οποίες διακρίνονται συγκεκριμένες λειτουργίες, έχουν κοινούς τοίχους-άξονες (Α-Δ και Ν-Β), επικοινωνούν δε και συνδέονται μεταξύ τους με πύλες, διαδρόμους, στοές και κλίμακες. Το κεντρικό τμήμα του Ανακτόρου αποτελείται από τέσσερα μεγάλα κτίρια (I, II, IV, V) καθένα από τα οποία έχει στο εσωτερικό του μια μεγάλη αυλή ή και μικρότερες με περιστύλια δωρικού και ιωνικού ρυθμού, ενώ στο κτίριο V (Παλαίστρα) το περιστύλιο ήταν ξύλινο.

Πιο αναλυτικά, τα κτίρια I και II είχαν επίσημο και δημόσιο χαρακτήρα, καθώς σε αυτά επικεντρώνονταν η πολιτική και κοινωνική ζωή του μακεδονικού βασιλείου. Προορίζονταν ως χώροι συμποσίων, συγκεντρώσεων και ακροάσεων, όπου ο

βασιλιάς υποδεχόταν τους διπλωμάτες και τους επίσημους επισκέπτες, συγκαλούσε συμβούλια και δίκασε.

Σε ότι αφορά την αρχιτεκτονική τους κάτοψη φαίνεται ότι έχουν ενιαία πρόσοψη (μικ. 160 μ.) και κοινό πρόπυλο, δεξιά και αριστερά του οποίου αναπτύσσονται δύο ισομεγέθεις ενότητες, οι οποίες καλύπτουν συνολικά μία έκταση 13.000 στρεμμάτων. Η πρόσοψη του ανακτόρου διακόπτεται έκκεντρα προς τα ανατολικά με ένα μνημειακό πρόπυλο (πλάτους 16 μ. και προβολής 2.5 μ), το ισόγειο του οποίου έφερε τέσσερις δωρικούς κίονες με παραστάδες στα άκρα, ενώ ο όροφος παράθυρα με ιωνικούς ημιπεσσοκίονες και παραστάδες στα άκρα. Το πρόπυλο επιστεφόταν με αέτωμα. Δεξιά και αριστερά του προπύλου υπήρχαν δωρικές στοές, οι κιονοστοιχίες των οποίων εδράζονταν σε ψηλό πόδιο. Η πρόσβαση στο εσωτερικό των κτιρίων Ι και ΙΙ γινόταν μέσω μιας κλιμακούμενης ακολουθίας των τριών χώρων (πλάτους 15 μ.) του κοινού προπύλου με εισόδους, που οδηγούσαν στις στοές και στις τεράστιες αυλές.

Το κτίριο Ι έχει μεγάλη ορθογώνια αυλή, η οποία περικλειόταν από δωρικό περιστύλιο (**Φωτ. 6**). Στο κέντρο της αυλής βρέθηκε θεμέλιο βωμού, ενώ μπροστά στον στυλοβάτη των στοών αποκαλύφθηκαν εξέδρες και βάθρα με αγάλματα. Η βόρεια στοά διαπλατύνθηκε κατά 3μ., πριν από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ., για να δημιουργηθούν εγγεγραμμένοι αψιδωτοί χώροι, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι θρησκευτικές-λατρευτικές ανάγκες της βασιλικής εξουσίας. Από αυτούς η δυτική αψίδα είναι μικρότερη, ενώ η πεταλόσχημη (**Φωτ. 7**) ανατολική είναι μνημειακή και φέρει δύο ιωνικούς πεσσοκίονες εν παραστάσει, καθώς και δύο μικρότερες παραστάδες με ανακλιντροειδή επίκρανα στο εσωτερικό της. Σύμφωνα με τους ανασκαφείς η ανατολική μιμείται την αψίδα του «Ιερού» των Μεγάλων Θεών της Σαμοθράκης. Στη ΒΔ γωνία του κτιρίου Ι υπάρχει μικρή αυλή με δωρικό περιστύλιο αναγκαία για την κυκλοφορία και τον φωτισμό των τεσσάρων κτιρίων του πυρήνα του Ανακτόρου. Στο βάθος της βόρειας στοάς του περιστυλίου της κεντρικής αυλής, ένας ανοικτός προθάλαμος με οκτώ ιωνικούς αμφικίονες οδηγούσε στο επίσημο ενδιαίτημα, τον μεγάλο «οίκο» ή «ανδρώνα» με εικοσί έξι κλίνες, του οποίου ο σωζόμενος πίσω τοίχος είναι ιδιαίτερα ισχυρός με τεράστιους ορθοστάτες τοποθετημένους πάνω σε πλατύτερο τοιχοβάτη. Δεξιά και αριστερά του κεντρικού ανδρώνα υπήρχαν μικρότεροι ανδρώνες δεκαπέντε κλινών με πρόθυρο από τέσσερις ιωνικούς αμφικίονες.

Το κτίριο ΙΙ στα δυτικά του ορίζεται από ένα μακρύ αναλημματικό τοίχο και στα βόρεια από ένα πλατύ τοίχο (**Φωτ. 8**). Η τεράστια τετράγωνη αυλή περικλειόταν από στοές, οι οποίες έφεραν με βεβαιότητα δεκαέξι δωρικούς κίονες σε κάθε πλευρά. Το δεύτερο αυτό περιστύλιο χρησιμοποιόταν σύμφωνα με τους ανασκαφείς για μεγαλύτερες συγκεντρώσεις και εκδηλώσεις, απαραίτητες για τη βασιλική εξουσία. Πίσω από την ανατολική στοά αποκαλύφθηκε μνημειακή εξέδρα κατασκευασμένη σε μεταγενέστερη φάση του κτιρίου με αρχιτεκτονικό υλικό δεύτερης χρήσης. Στη θεμελίωση του τοίχου της βόρειας στοάς βρέθηκε αποθέτης με λίθινους και πήλινους κορινθιακούς ανθεμωτούς ηγεμόνες καλυπτήρες, καθώς και μαρμάρινη λεοντοκεφαλή-τυφλή υδρορροή σίμης. Στο βόρειο τμήμα του κτιρίου διαπιστώθηκαν ισχυρά θεμέλια τοίχων, που δημιουργούσαν μεγάλα δωμάτια.

Βόρεια του κτιρίου Ι και σε υψηλότερο επίπεδο ήρθε στο φως το κτίριο ΙV, στο νότιο τμήμα του οποίου εντοπίστηκε μια μεγάλη αυλή με ιωνικό περιστύλιο και δωμάτια σε κάθε πλευρά (**Φωτ. 9**). Στα ΒΔ του κτιρίου, στο χώρο, που σχηματίζεται ανάμεσα στο τείχος και στο κτίριο ΙV, ήρθε στο φως υπόστυλη αίθουσα Λουτρού και βόρεια, αποκαλύφθηκε δεξαμενή, από την οποία διοχετευόταν νερό στην κολυμβήθρα της Παλαίστρας. Η χρήση της δεξαμενής σταμάτησε στα πρώτα χρόνια

της βασιλείας του Αντιγόνου Γονατά. Η παρουσία ποικίλων διαμερισμάτων, αυλών και λουτρού οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το κτίριο χρησίμευε για τη διαμονή του βασιλιά και της οικογένειάς του, καθώς και των ανώτερων αξιωματούχων του. Το νομισματοκοπείο του μακεδονικού βασιλείου εντασσόταν στο κτίριο αυτό, όπως πιστοποιούν τμήματα χάλκινων ράβδων και ακτύπητα πέταλα νομισμάτων που βρέθηκαν εδώ, αλλά και στα γειτονικά κτίρια. Οι ανασκαφείς εικάζουν ότι στους χώρους αυτούς θα στεγάζονταν επίσης το λογιστήριο, τα αρχεία και η βιβλιοθήκη.

Βόρεια του κτιρίου II εντοπίστηκε το κτίριο V, το οποίο ταυτίζεται με την Παλαίστρα του Ανακτόρου. Οι διαστάσεις της είναι μνημειακές και είναι όμοιες με την Παλαίστρα της Ολυμπίας. Στο βόρειο τμήμα της αυλής της βρέθηκαν δυο βάσεις τιμητικών ή αναθηματικών μνημείων. Πίσω από τη δυτική και τη βόρεια στοά της αυλής υπήρχαν κατάλληλοι χώροι για την άθληση, την αναψυχή, την εκπαίδευση και τη θεραπεία του σώματος του βασιλιά, των ευέλπιδων τροφίμων του βασιλιά, γόνων των μακεδόνων αριστοκρατών. Πίσω από τη βόρεια στοά της αυλής αποκαλύφθηκε μια δεύτερη εσωτερική στοά αναγκαία για τους αθλούμενους, όταν επικρατούσαν δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Στο βάθος της στοάς αυτής αποκαλύφθηκε σειρά οκτώ δωματίων.

Στα δυτικά του κτιρίου V και του κτιρίου II σε επίπεδο χαμηλότερο κατά 2μ. εντοπίστηκε μακρύς στεγασμένος διάδρομος-ξυστός με λίθινη κλίμακα στο βόρειο άκρο του με την οποία επικοινωνούσε με τα κτίρια V και VIα. Το κτίριο VIα αποτελείται από τετράγωνη αυλή με δωρικό περιστύλιο και σειρές δωματίων στο βάθος των στοών του εκτός της ανατολικής. Ειδικότερα πίσω στη βόρεια στοά αποκαλύφθηκαν τέσσερα μεγάλα δωμάτια με στρώματα καταστροφής από κεραμίδια λακωνικού τύπου, καθώς και πεσμένα κονιάματα από τους τοίχους τους. Μεταξύ του κτιρίου VIα και του κτιρίου VIβ παρεμβάλλεται ακάλυπτος διάδρομος κατεύθυνσης B-N. Το κτίριο VIβ αποτελείται από τρεις επιμέρους ενότητες: την ανατολική με μια σειρά δωματίων, τη βόρεια με δωμάτια, διαδρόμους και τα «Μικρά Λουτρά», καθώς και τη νότια με τετράγωνη αυλή, που περιβαλλόταν από ξύλινο περιστύλιο και σειρές δωματίων στο βάθος (**Φωτ. 10 – 11**). Τα κτίρια VIα –β μαζί με τα άλλα γειτονικά ερμηνεύτηκαν ως εγκαταστάσεις της δίαιτας των βασιλικών παιδών.

Κατά τα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια στα δυτικά του κτιρίου II και της Παλαίστρας και συγκεκριμένα κάτω από το κτίριο III εντοπίστηκε με δοκιμαστικές τομές μεγάλο ημιτελές στωϊκό οικοδόμημα δωρικού ρυθμού σε σχήμα Π, του οποίου οι ακριβείς αιτίες της εγκατάλειψης των εργασιών και αργότερα της κατάχωσής του παραμένουν άγνωστες. Πάνω του ανεγέρθηκε το κτίριο III στα χρόνια της βασιλείας του Αντιγόνου Γονατά. Σύμφωνα με τον κ. Παύλο Χρυσοστόμου στο κτίριο παρατηρείται διάρκεια ζωής με διαφορετική λειτουργία έως το τέλος του 2ου αι. π.Χ. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως το νότιο τμήμα του, το οποίο αποτελείται από επιμέρους ενότητες με αυλές με ή χωρίς στοές και περιστύλια, διαδρόμους και δωμάτια. Τόσο η θέση του κτιρίου σε σχέση με τα Ανάκτορα, το μικρό μέγεθος των ποικίλων χώρων, όσο και τα διάφορα ευρήματα υποδεικνύουν ότι πρόκειται για ένα σύνθετο κτίριο, το οποίο διέθετε εργαστήρια και βοηθητικούς χώρους για το τεχνικό και άλλο υπηρετικό προσωπικό. Ειδικότερα το μακρόστενο κτίριο IIIβ με την ξύλινη στοά στη νότια πλευρά του ερμηνεύτηκε ως στάβλος.

Αντίστοιχα σύνθετα κτίρια εντοπίστηκαν τόσο στο ανατολικό τμήμα του λόφου (κτίριο VIII), όσο και στο δυτικό (κτίριο VII), τα οποία λειτουργούσαν ως εργαστήρια, αποθήκες, στάβλοι.

ΣΥΝΟΨΗ

Το ανάκτορο της Πέλλας, έκτασης 60 στρεμμάτων, είναι κτισμένο σε εξαιρετική θέση, στον μεσαίο από τους τρεις λόφους, οι οποίοι δέσποζαν της πόλης από βόρεια. Ορίζεται από πέντε κτιριακές ενότητες, καθεμία από τις οποίες αποτελείται από δύο ή περισσότερα κτίρια, κτισμένα σε κλιμακούμενα ανδхра. Η πρώτη μορφή του Ανακτόρου της Πέλλας ανάγεται στα χρόνια του βασιλιά Αρχέλαου στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., ο οποίος είχε αναθέσει τη διακόσμησή του στον φημισμένο ζωγράφο Ζεύξη τον Ηρακλειώτη.

Στα χρόνια βασιλείας του Φιλίππου κτίζεται ο πυρήνας του ανακτόρου, που σώζεται σήμερα και αποτελείται από τέσσερα μεγάλα κτίρια (I, II, III, IV).^{[1][2][3][4][5][6][7][8][9][10][11][12][13][14][15][16][17][18][19][20][21][22][23][24][25][26][27][28][29][30][31][32][33][34][35][36][37][38][39][40][41][42][43][44][45][46][47][48][49][50][51][52][53][54][55][56][57][58][59][60][61][62][63][64][65][66][67][68][69][70][71][72][73][74][75][76][77][78][79][80][81][82][83][84][85][86][87][88][89][90][91][92][93][94][95][96][97][98][99][100][101][102][103][104][105][106][107][108][109][110][111][112][113][114][115][116][117][118][119][120][121][122][123][124][125][126][127][128][129][130][131][132][133][134][135][136][137][138][139][140][141][142][143][144][145][146][147][148][149][150][151][152][153][154][155][156][157][158][159][160][161][162][163][164][165][166][167][168][169][170][171][172][173][174][175][176][177][178][179][180][181][182][183][184][185][186][187][188][189][190][191][192][193][194][195][196][197][198][199][200][201][202][203][204][205][206][207][208][209][210][211][212][213][214][215][216][217][218][219][220][221][222][223][224][225][226][227][228][229][230][231][232][233][234][235][236][237][238][239][240][241][242][243][244][245][246][247][248][249][250][251][252][253][254][255][256][257][258][259][260][261][262][263][264][265][266][267][268][269][270][271][272][273][274][275][276][277][278][279][280][281][282][283][284][285][286][287][288][289][290][291][292][293][294][295][296][297][298][299][300][301][302][303][304][305][306][307][308][309][310][311][312][313][314][315][316][317][318][319][320][321][322][323][324][325][326][327][328][329][330][331][332][333][334][335][336][337][338][339][340][341][342][343][344][345][346][347][348][349][350][351][352][353][354][355][356][357][358][359][360][361][362][363][364][365][366][367][368][369][370][371][372][373][374][375][376][377][378][379][380][381][382][383][384][385][386][387][388][389][390][391][392][393][394][395][396][397][398][399][400][401][402][403][404][405][406][407][408][409][410][411][412][413][414][415][416][417][418][419][420][421][422][423][424][425][426][427][428][429][430][431][432][433][434][435][436][437][438][439][440][441][442][443][444][445][446][447][448][449][450][451][452][453][454][455][456][457][458][459][460][461][462][463][464][465][466][467][468][469][470][471][472][473][474][475][476][477][478][479][480][481][482][483][484][485][486][487][488][489][490][491][492][493][494][495][496][497][498][499][500][501][502][503][504][505][506][507][508][509][510][511][512][513][514][515][516][517][518][519][520][521][522][523][524][525][526][527][528][529][530][531][532][533][534][535][536][537][538][539][540][541][542][543][544][545][546][547][548][549][550][551][552][553][554][555][556][557][558][559][560][561][562][563][564][565][566][567][568][569][570][571][572][573][574][575][576][577][578][579][580][581][582][583][584][585][586][587][588][589][590][591][592][593][594][595][596][597][598][599][600][601][602][603][604][605][606][607][608][609][610][611][612][613][614][615][616][617][618][619][620][621][622][623][624][625][626][627][628][629][630][631][632][633][634][635][636][637][638][639][640][641][642][643][644][645][646][647][648][649][650][651][652][653][654][655][656][657][658][659][660][661][662][663][664][665][666][667][668][669][670][671][672][673][674][675][676][677][678][679][680][681][682][683][684][685][686][687][688][689][690][691][692][693][694][695][696][697][698][699][700][701][702][703][704][705][706][707][708][709][710][711][712][713][714][715][716][717][718][719][720][721][722][723][724][725][726][727][728][729][730][731][732][733][734][735][736][737][738][739][740][741][742][743][744][745][746][747][748][749][750][751][752][753][754][755][756][757][758][759][760][761][762][763][764][765][766][767][768][769][770][771][772][773][774][775][776][777][778][779][780][781][782][783][784][785][786][787][788][789][790][791][792][793][794][795][796][797][798][799][800][801][802][803][804][805][806][807][808][809][810][811][812][813][814][815][816][817][818][819][820][821][822][823][824][825][826][827][828][829][830][831][832][833][834][835][836][837][838][839][840][841][842][843][844][845][846][847][848][849][850][851][852][853][854][855][856][857][858][859][860][861][862][863][864][865][866][867][868][869][870][871][872][873][874][875][876][877][878][879][880][881][882][883][884][885][886][887][888][889][890][891][892][893][894][895][896][897][898][899][900][901][902][903][904][905][906][907][908][909][910][911][912][913][914][915][916][917][918][919][920][921][922][923][924][925][926][927][928][929][930][931][932][933][934][935][936][937][938][939][940][941][942][943][944][945][946][947][948][949][950][951][952][953][954][955][956][957][958][959][960][961][962][963][964][965][966][967][968][969][970][971][972][973][974][975][976][977][978][979][980][981][982][983][984][985][986][987][988][989][990][991][992][993][994][995][996][997][998][999][1000]}Τα κτίρια I και II, όπου επικεντρωνόταν η πολιτική και κοινωνική ζωή του μακεδονικού βασιλείου, έχουν ενιαία πρόσοψη με μήκος 160 μ. και κοινό πρόπυλο. Το κτίριο IV προοριζόταν για τη διαμονή του βασιλιά και της οικογένειάς του. Το κτίριο V αποτελεί την ενσωματωμένη στο ανάκτορο Παλαίστρα με διαστάσεις όμοιες με αυτές της Παλαίστρας της Ολυμπίας. Στα δυτικά του κτιρίου V εντοπίστηκε στεγασμένος διάδρομος-ξυστός μήκους 115 μ. Το κτίριο III διέθετε εργαστήρια και βοηθητικούς χώρους. Αντίστοιχα σύνθετα κτίρια, που εντοπίστηκαν, τόσο στο ανατολικό τμήμα του λόφου, όσο και στο δυτικό, λειτουργούσαν ως εργαστήρια, αποθήκες, στάβλοι. Τα κτίρια VIα-β μαζί με τα άλλα γειτονικά κτίρια ερμηνεύτηκαν ως εγκαταστάσεις διαμονής των βασιλικών παιδών, καθώς και των υπεύθυνων αξιωματούχων τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία

- Φ. Πέτσας, Αιγαί – Πέλλα – Θεσσαλονίκη, σε: *Αρχαία Μακεδονία I. Ανακοινώσεις κατά το πρώτον διεθνές συμπόσιον εν Θεσσαλονίκη, 26 – 29 Αυγούστου 1968* (Θεσσαλονίκη 1970), 203 – 227, πίν. XLI – LX.
- Μ. Σιγανίδου, Πέλλα. Πορίσματα ανασκαφών τριετίας 1981 – 1983, σε: *Ανακοινώσεις κατά το τέταρτο διεθνές συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21 – 25 Σεπτεμβρίου 1983* (Θεσσαλονίκη 1986), 553 – 558.
- Μ. Siganidou, Die Basileia von Pella, σε: *Basileia. Die Paläste der hellenistischen Könige. Internationales Symposium in Berlin vom 16.12.1992 bis 20.12.1992*, eds W. Hoepfner – G. Brands, Mainz am Rhein 1996, 144–147.
- Μ. Σιγανίδου, Το ανακτορικό συγκρότημα της Πέλλας, *AEMΘ* 1, 1987 (1988), 119 – 124.
- Β. Μισαηλίδου – Δεσποτίδου, Ενσφράγιστες κεραμίδες από το Ανάκτορο της Πέλλας, σε: *Αρχαία Μακεδονία V, Ανακοινώσεις κατά το πέμπτο διεθνές συμπόσιο, Στη μνήμη του Μανόλη Ανδρόνικου, Θεσσαλονίκη, 10–15 Οκτωβρίου 1989* (Θεσσαλονίκη 1993), 975–997.
- Β. Μισαηλίδου – Δεσποτίδου, Ανασκαφή στο ανάκτορο της Πέλλας, Τομέας «Υπόστουλου Δωματίου», *AEMΘ* 2, 1988 (1991), 101 – 112.
- Π. Χρυσοστόμου, Λουτρά στο ανάκτορο της Πέλλας, *AEMΘ* 2, 1988 (1991), 113 – 126.
- Μ. Σιγανίδου, Το μνημειακό πρόπυλο του ανακτόρου της Πέλλας, *AEMΘ* 3, 1989 (1992), 59 – 66.

- Β. Μισαηλίδου – Δεσποτίδου, Ανασκαφή στο ανάκτορο της Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 3, 1989 (1992), 67 – 74.
- Π. Χρυσοστόμου, Το Ανάκτορο της Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996 (1997), 105 – 142.
- Π. Χρυσοστόμου, Ανάκτορο Πέλλας και Πελλαία χώρα κατά το 1999, *ΑΕΜΘ* 13, 1999 (2001), 491 – 505.
- Μ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Νέες ανασκαφικές έρευνες στην Πέλλα, *ΑΕΜΘ* 14, 2000 (2002), 407 – 420.
- Π. Χρυσοστόμου, Ανάκτορο Πέλλας 2001: «βασίλειος κάραβος», *ΑΕΜΘ* 15, 2001 (2003), 441 – 450.
- Π. Χρυσοστόμου, Ανάκτορο Πέλλας 2002: «βασίλειος κάραβος», *ΑΕΜΘ* 16, 2002 (2004), 447 – 456.

Νομισματοκοπείο

Μ. Οικονομίδου, Ένα νομισματοκοπείο στην αρχαία Πέλλα, σε: *Αρχαία Μακεδονία V, Ανακοινώσεις κατά το πέμπτο διεθνές συμπόσιο, Στη μνήμη του Μανόλη Ανδρόνικου, Θεσσαλονίκη, 10 – 15 Οκτωβρίου 1989* (Θεσσαλονίκη 1993), 1143 – 1154.

Μ. Οικονομίδου – Θ. Κουρεμπανάς, Ένα νομισματοκοπείο στην αρχαία Πέλλα. Μια δεύτερη προσέγγιση, *ΑΕ* 146 (2007), 221 – 241.

Έρευνες Αρχαιολογικής Εταιρείας

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφή Πέλλας, *ΠΑΕ* 1981, 51–54.

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφή στην Πέλλα, *ΠΑΕ* 1982, 57 – 62, πίν. 40 – 47.

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφή στην ακρόπολη της Πέλλας, *ΠΑΕ* 1982, 531 – 535, πίν. 267 – 269.

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφές Πέλλας, *ΠΑΕ* 1983Α, 58 – 68, πίν. 73 – 81.

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφές Πέλλας, *ΠΑΕ* 1984 Α, 75–89.

Έργον 1981, 22–23.

Έργον 1982, 23, εικ. 33.

Έργον 1983, 35, εικ. 42.

Έργον 1984, 38, εικ. 45

Έργον 1985, 28–29, εικ. 25.

Έργον 1986, 74 – 76, εικ. 39 – 40:

Έργον 1987, 65 – 67, εικ. 66 – 67.

Έργον 1988, 80 - 83, εικ. 67 – 69.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Φωτ. 1: Ακρόπολη Πέλλας (*ΠΑΕ* 1982, πίν. 47 – 48)

Φωτ. 2: Ακρόπολη Πέλλας (*ΠΑΕ* 1982, πίν. 267 – 269)

Φωτ. 3: Ακρόπολη Πέλλας (*ΠΑΕ* 1983Α, πίν. 77 – 81)

- Φωτ. 4:** Κάτοψη της ανασκαφής της ακρόπολης (*Εργον* 1983, εικ. 42).
- Φωτ. 5:** Ανασκαφική τομή. (*Εργον* 1984, εικ. 45).
- Φωτ. 6:** Άποψις περιστύλου αυλής (*Εργον* 1982, εικ. 29).
- Φωτ. 7:** Ακρόπολη. Πεταλόσχημη Αψίδα. (*Εργον* 1981, εικ. 33)
- Φωτ. 8:** Ανάκτορα. Το δυτικό τρίτο κτίριο προς Δ. του ΒΔ τμήματος του κτιρίου II, από Β. (*Εργον* 1986, εικ. 40).
- Φωτ. 9:** Ακρόπολη. Δυτικά δωμάτια κτιρίου IV (*Εργον* 1985, εικ. 25)
- Φωτ. 10:** Ακρόπολη. Μαρμάρινη υδρορροή – λεοντοκεφαλή (*Εργον* 1987, εικ. 66).
- Φωτ. 11:** Ακρόπολη. Λουτήρας στο μικρό λουτρό, άποψη από δυτικά. (*Εργον* 1987, εικ. 67).

Ευαγγελία Γεωργίου